

Морарь М.В.

Націоналізм та його роль у теорії й практиці політичних партій

Досліджується сутність націоналізму та його роль у теорії й практиці політичних партій. Підкреслюється, що націоналістичний фактор став невід'ємним складником суспільно-політичного життя в Україні й має ефективні важелі впливу на процеси трансформацій у державі. Як ідейний та суспільно-політичний рух, він має своїх виразників в особі партій та організацій. Робиться висновок, що націоналістичні партії, організації та рухи відіграють помітну роль у суспільно-політичному житті різних країн, у тому числі й в Україні. Така роль у XXI ст. буде зростати, оскільки національні проблеми залишаються на порядку денному політичного життя.

Ключеві слова: нація, націоналізм, національні меншини, ідеологія, політична партія, політична стабільність.

Исследуется сущность национализма и его роль в теории и практике политических партий. Подчеркивается, что националистический фактор стал неотъемлемой составляющей общественно-политической жизни в Украине и является эффективным рычагом влияния на трансформационные процессы. Как идейное и общественно-политическое движение, он имеет своих сторонников

в лице партий и организаций. Делается вывод, что националистические партии, организации и движения играют заметную роль в общественно-политической жизни разных стран, в том числе и в Украине. Такая роль в XXI в. будет возрастать, поскольку национальные проблемы остаются на повестке дня политической жизни.

Ключевые слова: нация, национализм, национальные меньшинства, идеология, политическая партия, политическая стабильность.

Explores the essence of nationalism and its role in the theory and practice of political parties. It is emphasized that the nationalist factor has become an integral part of political life in Ukraine and is an effective lever of influence on the transformation processes. As the ideological and socio-political movement it has its supporters in the person of political parties and organizations. It is concluded that the nationalist parties, organizations and movements play a prominent role in public-political life of different countries, including Ukraine. Such a role in XXI century will grow as national issues remain on the agenda of the political life.

Key words: nation, nationalism, ethnic minorities, ideology, political party, political stability.

УДК 329:323(477)

Морарь М.В.,
доктор політичних наук,
професор кафедри
суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного
агротехнологічного університету

Становлення української державності та формування сучасної політичної нації відбувається в атмосфері політичного й ідейного плюралізму. Конституція України, визнаючи ідеологічну багатоманітність суспільного життя в Україні, передбачає, що жодна ідеологія не може визначитися державою як обов'язкова [1].

Серед значної кількості суспільно-політичних доктрин одне з провідних місць посідає націоналізм. Націоналістичний фактор став невід'ємною складовою частиною суспільно-політичного життя в Україні й має ефективні важелі впливу на трансформаційні процеси в державі. Як ідейний та суспільно-політичний рух, він має своїх виразників в особі партій та організацій. Сукупна діяльність націоналістичних організацій в Україні становить основу націоналістичного руху. Однак слід звернути увагу на те, що явище націоналізму залишається в цілому малозрозумілим, а довгі роки дискредитації українського націоналізму виробили в частини населення стійкий комплекс його несприйняття. За радянської доби будь-які прояви націоналізму жорстоко придушувалися.

Усі суспільства в тій чи іншій формі підтримують і експлуатують націоналізм. Він є природним і може бути використаний усіма ідеологічними течіями. У цьому контексті варто підкреслити, що штучна або неправильна націоналізація в розумінні насадження національного викликає не піднесення, а супротив. Тому наявну практику, як

справедливо відзначає Р. Балабан, слід назвати псевдонаціональними проектами у вигляді зовнішньої оболонки (вишиванка, хустка, намисто) із загальнодемократичною риторикою й однозначним браком здорового націоналізму й здорового патріотизму, раціональних кроків [2, с. 193].

Зазначені проблеми актуальні для українського суспільства, в якому представлений широкий спектр політично-ідеологічних орієнтацій. Крім того, у сучасній Україні досить гострими є проблеми подолання політичного протистояння, подальшого зміцнення незалежної держави, збереження стабільності й міжнаціональної згоди, протистояння спробам розколотися країну за ідеологічними й національними ознаками. Ці обставини актуалізують проблему вивчення етнополітичного чинника в діяльності суб'єктів політичного процесу, у тому числі й політичних партій.

Історіографія теми дослідження досить різноманітна. Націоналізм як ідеологія, політика й практика є об'єктом дослідження багатьох учених сучасності. Проблема має міждисциплінарний характер, наукові розвідки здійснюють як представники політичної науки, так і суміжних із нею дисциплін: історії, філософії, психології, права, науки державного управління тощо. Серед сучасних дослідників можна виділити В. Кременя, І. Кресіну, В. Лісового, М. Обушного, Ф. Рудича, Ю. Римаренко, В. Якуніна та ін. У контексті досліджуваної нами проблеми прин-

ципово важливим є твердження В. Лісового й О. Проценко про те, що український націоналізм у сучасній інтерпретації перебуває в полоні вузької історико-ретроспективної локалізації, тобто обтяжений гріхами інтегрального націоналізму. Надто міцна пов'язаність із діяльністю націоналістичних організацій 30-х–40-х рр. стала на заваді засвоєнню націоналізму іншими течіями політичної думки та політичними рухами [3, с. 14].

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що неоднаковість підходів до появи нації об'єктивно позначається на визначеннях сутності націоналізму, яких у науковій літературі вже накопичилося не один десяток, від абсолютно позитивних до негативних. Причому як серед критиків, так і серед прихильників націоналізму є представники різних ідеологічних напрямів. У цілому відзначимо, що окремі аспекти цієї проблеми досить активно вивчаються науковцями, але вона досі не вирішена й потребує подальшого вивчення.

Метою статті є визначення сутності націоналізму та його роль у теорії й практиці політичних партій.

Націоналізм є однією з найскладніших і найсуперечливіших політичних ідеологій. Націоналізм, на відміну від інших політичних ідеологій, є явищем поліформним, тобто таким, що не тільки поєднується з різноманітними елементами інших політичних ідеологій (лібералізму, консерватизму, соціал-демократизму і т. п.), але і є однією з підстав для їх появи.

Одночасно націоналізм є й поліфункціональним феноменом, оскільки може виявлятися як певний політичний чи культурний рух і як політика творчого конструктивізму. У цьому контексті, як слушно відзначає М. Обушний, видається правомірною характеристика націоналізму, сформульована німецьким дослідником П. Альтером: «Розмаїття тих політичних явищ, які об'єднуються під назвою «націоналізм», указує на багатогранність цього терміна. Націоналізм може набувати настільки різних форм та «національних» різновидів, що можна засумніватися, чи справді в кожному з цих випадків ми маємо справу з тим самим явищем. Націоналізм не існує як щось єдине, існують тільки різноманітні форми його проявів. Ось чому було б, мабуть, правильніше говорити про націоналізми, а не застосовувати слово «націоналізм» в однині» [4, с. 144].

Висновок П. Альтера ґрунтується на тому, що в різних народів націоналізм набуває специфічних форм, котрі зумовлюються чинниками, за яких він формується. Наприклад, на становлення французького націоналізму вирішальний вплив справляла територія країни, в англійському націоналізмі панує концепція нації як суспільства, у німецькому – міф крові або раси, що стало головним імпульсом для появи націонал-соціалістичної іде-

ології. В основу російського націоналізму покладений міф Третього Риму та побудова всесвітньої московської імперії з «трудового народу». В основі українського націоналізму – ідея боротьби за визволення нації й побудови незалежної держави. Таким чином, в основі всіх націоналізмів центральною категорією є поняття «нація».

Нагадаємо, що ідея нації з'являється на межі XVIII й XIX ст. під час американської й французької революцій і трактується як ознака переходу суверенітету від особи монарха до спільноти громадян, яка сама визначає собі закони, яких дотримується. Похідним від поняття «нація» є поняття «націоналізм».

Відзначимо, що цей термін уперше ввів у науковий обіг І. Гердер, а своїм походженням він зобов'язаний Великій французькій революції, її гаслам, насамперед, гаслу «братство», що до революції мав багато значень, головним з яких були «спільність», «громада». Саме під час революції він почав швидко набувати іншого значення – відданість нації. Тоді нація була вперше офіційно визнана найвищою цінністю. Роль націоналізму зводилася виключно до формування нації. Націоналізм проповідував рівність націй і народів, повагу до їхніх прав і свобод, демонстрував толерантність до них. Термін «націоналізм» не мав жодних негативних конотацій. Але в цей самий час виникають інші його типи, наприклад, так званий якобінський (революційний) націоналізм. Цей тип націоналізму сіяв недовіру й підозру до інших народів і демонстрував нетерпимість до будь-якої опозиції [5, с. 2].

Специфіка умов появи націоналізму породжує різні його типи: позитивний, негативний, «відкритий», організований тощо. Найчастіше сьогодні виділяють два типи: ліберально-демократичний і авторитарний. Політичній історії України відомий, зокрема, такий тип, як інтегральний націоналізм. Він з'явився як протест українців проти поділу своїх земель сусідніми державами та запровадження на окремих завойованих територіях етноциду. Ініціатори націоналістичного руху 20–30-х років XX ст. бачили вихід із такого трагічного становища українців у створенні соборної української держави. За таких умов головним гаслом стало: «Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї». З цього часу поняття «націоналізм» стало вживатися в значенні ідеологічної течії, яка прийняла назву націоналістичної й оформилася в організований політичний рух. Саме тоді поняття націоналізму набуло партійного забарвлення, яке воно зберігає й до сьогодні.

У цьому контексті підкреслимо, що будь-який тип націоналізму, узятий на озброєння, принципово не змінює стратегії націоналістичної ідеології, кінцевою метою якої є здобуття суверенітету для повноцінної життєдіяльності нації. Але пози-

тивна оцінка націоналістичної ідеології не означає, що вона не може на якомусь певному етапі переродитися в шовіністичну ідеологію. Як справедливо відзначають дослідники, така можливість з'являється тоді, коли певні політичні сили беруть на озброєння шовіністичні гасла й дії.

Націоналізм як ідеологія по-різному тлумачиться науковцями. Можна виділити два найпоширеніші погляди. Згідно з першим націоналізм є виключно позитивним явищем на етапі творення та становлення нової суверенної національної держави. Це випливає з твердження, що націоналізм – народний, прогресивний, революційний рух. Іншим є підхід до націоналізму як до явища виключно негативного, реактивного, що негативно впливає на прогресивний розвиток суспільних відносин. Тут необхідно, як вважає М. Дмитренко, чітко розрізняти деякі аспекти: якщо націоналізм – це активна позиція патріота стосовно становлення, розвитку й оборони своєї держави в межах її кордонів, то шовінізм – це той же патріотизм і націоналізм, який виходить за межі своєї держави з метою поневолення інших народів чи захоплення чужих земель [6, с. 164–165]. Націоналізм – це ідеологія, політика й практика, що ставить собі за мету розв'язання проблем нації власними ресурсами або з добровільною допомогою інших націй.

У політологічному енциклопедичному словнику дається таке визначення: «Націоналізм – теорія й практика етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на самоідентифікації нації у вирішенні політичних, державних, економічних та соціокультурних проблем» [7, с. 387]. На наш погляд, більш повне визначення націоналізму міститься в юридичній енциклопедії України. У ній націоналізм визначається як ідеологія, політика й практика, в основі яких лежить утвердження належного місця певного народу серед інших, його національних інтересів та національних культурних цінностей. Історично націоналізм сформувався наприкінці XVIII століття у зв'язку зі становленням нації та зростанням національної свідомості народів. У XIX – XX ст. націоналізм став об'єднуючою силою в боротьбі за національне визволення в Європі, а згодом – в Азії, Африці та Латинській Америці.

Автор поділяє точку зору науковців, котрі вважають, що націоналізм є способом життєдіяльності нації, в основі єдності якого – три складники: колективна саморефлексія (національна свідомість); колективна воля (національні прагнення); колективна дія (практика національного самоствердження). Отже, націоналізм як ідеологія є ідейним центром, який узагальнює всі прояви національної активності й спрямовує її в русло розв'язання загальнонаціональних інтересів. Він покликаний дати ідейно-теоретичне обґрунтування необхідності практичної боротьби нації

за національне самовизначення та національне самоствердження.

Слід звернути увагу на те, що націоналізм не ставить собі за мету атомізувати світову систему, розселити людей по «національних квартирах», оскільки націоналісти виходять із того, що без національного немає й не може бути інтернаціонального (і навпаки). За своєю ідейно-політичною спрямованістю націоналізм є ідеологією інтернаціоналістичною. Без націоналізму, національної єдності не може бути ідеології інтернаціоналізму, а отже, і міжнародної єдності. У цьому зв'язку не можна не погодитися з висновком, який зробив один із провідних політологів держави, професор М. Обушний, про те, що довести зворотне означає заперечувати об'єктивність, тобто науковість підходів до аналізу суспільно-політичних явищ [4, с. 147].

Здобуття Україною незалежності надало українському націоналізму можливість відкрито заявити про свої принципи. На конференції українських націоналістів у Києві в березні 1992 року сучасний український націоналізм декларувався як антирасизм, антикомунізм, антитероризм. Ознаками сучасного українського націоналізму проголошується також гуманізм, народність, мирний, оборонний, інтернаціональний, творчий характер.

Конгрес українських націоналістів (далі – КУН), зареєстрований як політична партія в 1993 р., у політичних резолюціях задекларував підтримку ідеї національної рівноправності, виступив за встановлення повної рівноправності українців усіх регіонів держави. Ідея нації в програмі КУН тісно пов'язується з національною демократичною державою. Лише суверенна національна держава, побудована на принципах народовладдя, є гарантом повноцінного, вільного й усебічного розвитку нації, може забезпечити вільний розвиток усіх духовних і матеріальних сил українського народу та визначити гідне його місце серед інших державних народів. В оновленій програмі КУН український націоналізм визначається як цілісна ідеологія й політичний рух, що історично зародився з внутрішньої природи української нації і є великою рушійною силою, яка гуртує, дисциплінує, скеровує націю на досягнення спільної мети. Програма окреслює головні параметри Української держави як держави національної, самостійної, демократичної, унітарної, правової, європейської; декларує підтримку національно-культурних прав національних меншин [8, с. 204; 9, с. 336; 10, с. 8–14].

Особливе місце в партійно-політичному спектрі належить Організації українських націоналістів (далі – ОУН). Це об'єднання не відповідає ознакам класичної політичної партії, оскільки, як заявлено в її Декларації, ОУН не має на меті конкурувати з політичними партіями в боротьбі за владу в Укра-

їні, а заявляє про свою готовність до співпраці з усіма українськими національно-демократичними силами в справі розбудови Української національної держави. У розділі програми, присвяченому ідеологічним засадам націоналізму, зазначається, що український націоналізм не суперечить принципам демократії, навпаки, він мобілізує найширші верстви для боротьби за свої універсальні права й закликає до цього інші політичні сили.

Найбільш виразно українські національні цінності викладені в програмі Всеукраїнського об'єднання «Свобода», яке виступає за Українську державу, де український народ як природна категорія й виняткова вартість посідає належне йому панівне становище. Програма декларує необхідність законодавчого закріплення прав та обов'язків національних меншин і титульної нації, ухвалення закону про титульну націю. Партія також вважає, що українська мова як державна і як мова національної більшості має посісти панівне становище в усіх сферах суспільного життя країни.

Як відзначає Ю. Пивоваров, характерні риси партійних програм націонал-патріотів – інтегральний націоналізм як ідейна основа партійних програм; зовнішньополітична орієнтація на Захід; унітарна національна держава зі спільними регіонами; активна державна підтримка розвитку української мови та національної культури тощо [11, с. 119].

Різноманіття націоналізмів, таксамо, які підходив націоналістів до розробки програм політичних партій, організацій та рухів, зумовлює неоднаковість їх наповнення націоналістичними аспектами. На думку політологів, відповідно до цього критерію програми політичних партій, організацій та рухів можна класифікувати так: 1) націоналістичні партії, організації та рухи державних націй. Основною метою цих громадських об'єднань є захист територіальної цілісності національної держави, національної ідентичності, збільшення впливу й ваги національної держави в системі міжнародних відносин тощо. До партій такого типу належать: австрійська партія Свободи, «Партія прогресу Норвегії», словацька національна партія, литовська національна партія «Молода Литва», «Партія реформ Канади»; 2) націоналістичні партії, організації та рухи, що мають власні держави, проте уряди цих країн не репрезентують національні прагнення, а тяжіють або навіть знаходяться в політичній, економічній та культурній залежності від іноземних держав або ж їх інституцій. Головною метою громадсько-політичних об'єднань, що належать до цієї групи, є відсторонення від влади ненаціональних урядів, їх заміна патріотично орієнтованими представниками нації. До цієї групи можна віднести «Індійський Національний конгрес», «Партію національної дії Туреччини» та ін. Саме наявність таких націоналістично орієнтованих політичних партій, організацій та рухів у

низці країн, що утворилися після розпаду Радянського Союзу, уможливила проведення кількох національно-демократичних революцій, які забезпечили прихід до влади патріотично налаштованих політичних сил. Помаранчева революція в Україні є чи не найнаочнішим цьому прикладом. Вона стала могутнім каталізатором піднесення національної гідності й самоповаги українців, у ній є внесок українського націоналізму. Сьогодні в Україні носіями націоналістичної ідеології є лише кілька партій: Конгрес Українських Націоналістів (КУН), який у квітні 2004 р. став асоційованим членом Альянсу Європейських Націй, союзу правих партій Європейського Союзу; Всеукраїнське об'єднання «Свобода» та деякі інші, хоча сама ідея близька значній частині українського населення. Сьогодні в Європі спостерігається циклічна тенденція поступового занепаду соціал-демократії, на зміну якій приходять національно-демократичні сили, а подекуди – і націоналістичні партії. Це підтверджують успіхи національних партій на виборах до Європарламенту, наприклад, французького «Національного фронту» й британської «Партії незалежності Сполученого королівства». Також багато аналітиків відзначають серйозні шанси Марін Ле Пен на президентських виборах 2017 року у Франції; 3) націоналістичні політичні партії, організації та рухи, сформовані національними меншинами. За мету ці громадські об'єднання можуть ставити різні, іноді полярні завдання: в одному випадку – захист своєї національної ідентичності, а в другому – захист інтересів «материнської» нації в державі свого проживання [4, с. 149–150].

Історія суспільного розвитку свідчить, що націоналістичні партії, організації та рухи відіграють помітну роль у суспільно-політичному житті різних країн, у тому числі й в Україні. Така роль у XXI ст. буде зростати, оскільки національні проблеми залишаються на порядку денному політичного життя. Варто підкреслити, що останнім часом у світі набирає сили етнічний націоналізм, зростання впливу етносів на процеси, які відбуваються в усіх сферах суспільства.

Націоналізм – це ідеологія нації, головна мета якої – створити й забезпечити всі необхідні умови для прогресивного національного розвитку. Він є ідейним центром, який узагальнює всі прояви національної активності й спрямовує її в русло розв'язання загальнонаціональних інтересів. Водночас жодна державна етнонаціональна політика не матиме успіху, якщо не ґрунтуватиметься на принципі поваги до національних меншин, на визнанні їх юридично й фактично рівноправними з корінною нацією. В Україні формування політичної нації – тривалий процес, який потребує уважного ставлення до своєрідності всіх етносів, консолідована синергетична взаємодія яких і складає весь український народ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. – Х. : Одісей, 2012. – 56 с.
2. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф. Рудича. - К. : Парламентське вид-во, 2010. – 336 с.
3. Лісовий В. Націоналізм, нація та національна держава / В. Лісовий, О. Проценко // Націоналізм: Антологія. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 11–34.
4. Обушний М. Партологія : [навчальний посібник] / М. Обушний, М. Примуш, Ю. Шведа. – К. : Арістей, 2006. – 432 с.
5. Червак Б. Український націоналізм: дослідження, інтерпретації, портрети / Б. Червак // Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1996. – 40 с.
6. Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / М. Дмитренко. – К. : Знання України, 2008. – 544 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. Горбатенко; за ред. Ю. Шемшученка., В. Бабкіна, В. Горбатенко. – К. : Довіра, 2004. – 740 с.
8. Конференція українських націоналістів. Матеріали і документи. – К. : Вид-во Конгр. Укр. Націоналістів (КУН), 1992. – 238 с.
9. Програма Конгресу Українських Націоналістів (з поправками та доповненнями, прийнятими Збором 2–3 липня 1993 р. та Другим Збором 2–3 вересня 1995 р.) // Матеріали Другого Збору Конгресу Українських націоналістів. – К. : Головний провід Конгресу Українських націоналістів, 1997. – С. 334–355.
10. Програма Конгресу Українських Націоналістів // Будуймо Українську національну державу разом. – К. : [б.в.] 2005. – С. 6–27.
11. Пивоваров Ю. Програмові засади українських політичних партій у дихотомії «націоналізм – демократія» / Ю. Пивоваров // Політичний менеджмент. – № 2 (47). – 2011. – С. 117–127.